

Systeembenadering en klinische psychiatrie*

door Dr W. van Tilburg** en Dr D. Keuning***

I Inleiding

De titel van dit artikel lijkt twee benaderingswijzen van de psychiatrische patiënt met elkaar te verenigen, die zich tot elkaar verhouden als de komende en gaande man. Klinische psychiatrie is voor velen, werkzaam in de gezondheid, haast een anachronisme, een totaal verouderde, het individu via muren uit zijn context isolerende, botaniserende benaderingswijze. Systeembenadering daarentegen is een begrip dat voor velen blijkbaar ongedachte diagnostische en therapeutische modellen en mogelijkheden biedt, als men tenminste mag afgaan op de toenemende frequentie waarmee het woord 'systeem' in het psychiatrisch vakjargon verschijnt; vaak weliswaar als losse aanduiding voor een groep min of meer samenhangende verschijnselen, maar soms ook als méér pretenderende terminus technicus. Grinker (12), pionier en enthousiast pleitbezorger van de systeembenadering in de psychiatrie, suggereert zelfs in dit verband de mogelijkheid van een 'derde revolutie in de psychiatrie'.

Het besef een historische missie in de wetenschapsbeoefening te vervullen treft men nogal eens aan bij aanhangers van systeemtheorieën. Het is opmerkelijk hoe vaak men een citaat van Kuhn (16) tegenkomt bij het lezen van een verhandeling over systeembenadering; het systeembegrip zou, in Kuhn's terminologie gesproken, kunnen fungeren als een nieuw paradigma, een 'wereldbeeld', dat een vast uitgangspunt kan bieden voor research, een totaalvisie, die de wetenschapsbeoefening op vele terreinen radikaal zou kunnen heroriënteren. Het is dan ook geen uitzonderlijke situatie, als men het systeembegrip hoort hanteren in allerlei polariserende discussies, waarin men zich getuige waant bij een

* Naar een voordracht, op 26-9-'75 gehouden voor de Sectie Klinische Psychiatrie in het Deltaziekenhuis te Poortugaal.

** Zenuwarts, Valeriuskliniek te Amsterdam.

*** Wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de vakgroep Organisatie en Leiding, Faculteit der Econ. Wetenschappen, Vrije Universiteit te Amsterdam.

gevecht tussen revolutionairen en contra-revolutionairen en de betekenis van de term 'systeem' aangepast lijkt te worden aan de behoeften van het moment. Het leek mij derhalve zinvol te pogen tot enige duidelijkheid te geraken met betrekking tot betekenis en toepassingsmogelijkheden van het systeembegrip in de psychiatrie om zo te kunnen schatten hoe groot het revolutionaire potentieel van dit begrip nu eigenlijk wel is.

II Systeem-denken: historische achtergrond

Het systeemdenken moet beschouwd worden als onderdeel van een algemene ontwikkeling in vakwetenschappen en filosofie, die samenhangt met een toenemende bezorgdheid over de voortschrijdende specialisatie en de daaruit resulterende interdisciplinaire onverstaanbaarheid. Het probleem van de 'Eenheid van Wetenschappen', dat de logisch positivisten van de Wiener Kreis, maar ook een denker als Dooyeweerd bezig hield, fascineerde de bioloog Ludwig von Bertalanffy. Hij schreef er al in 1937 over; bovendien hield hij zich in die tijd bezig met de bestudering van het organisme als een zogenaamd 'open systeem' (5). De uitwerking van deze conceptie bracht hem tot het inzicht, dat zich in diverse wetenschappen vergelijkbare problemen voordoen, die mogelijk met dezelfde modellen kunnen worden opgelost. In 1952 richtte hij met enige verwante denkers 'The Society for the Advancement of General Systems Theory' op, die in 1957 omgedoopt werd tot 'The Society for General Systems Research', een iets bescheidener klinkende naam. De doelstelling van deze vereniging betrof vooral het opsporen van isomorfe begrippen, wetten en modellen in de diverse wetenschappen teneinde onderlinge wisselwerking en communicatie mogelijk te maken en zó iets van een 'eenheid van wetenschap' te realiseren.

Het begrip 'systeem' leek een van de eerste begrippen te zijn, die voor een uitgebreide interdisciplinaire toepassing in aanmerking kwamen. Dit begrip was eigenlijk voortgekomen uit een probleemsituatie, die op een iets andere manier de ontoereikendheid van de in het begin van deze eeuw vigerende wetenschapsbeoefening demonstreerde. In toenemende mate werd men geconfronteerd met de noodzaak complexe samenhangen van vele variabelen te bestuderen; het organisme in de biologie en het waarnemingsveld in de psychologie zijn hier voorbeelden van. Voor de 19e eeuwse wetenschapsbeoefenaars was het organisme eigenlijk een min of meer toevallige uitkomst van een spel van mechanische krachten. Het vitalisme voegde daaraan, weinig overtuigend, nog een extra kracht van geheel eigen aard toe. Von Bertalanffy (5) koos een nieuw uitgangspunt door het organisme van meet af aan als een georganiseerd geheel te beschouwen, een zogenaamd 'open systeem'. Welnu, het uitgaan van complex georganiseerde gehelen leek een veelbelovende, interdisciplinaire bruikbare procedure toen er onder druk van de oorlogsomstandigheden der tweede wereldoorlog een theorie werd ontwikkeld,

die het mogelijk maakte de organisatie van gehelen te bestuderen. Bedoeld wordt de ontwikkeling van Cybernetica. Deze kwam tot stand, omdat men nu zélf autoregulerende systemen moest bouwen. Om de gedachten te bepalen denke men aan de raket die in staat moet zijn een vliegtuig op te zoeken en te vernietigen (de problematiek waar de vader van de cybernetica, Wiener, mee werd geconfronteerd). Oorspronkelijk wordt de raket in de richting van het vliegtuig afgevuurd, maar door allerlei oorzaken kan ze van haar baan afwijken. Deze afwijking wordt door radar-apparatuur waargenomen en vervolgens gecorrigeerd. De raket wordt dus door terugkoppeling (of: feedback) bijgestuurd. Men construeerde dus zo een kunstmatig cybernetisch systeem. Het organisatie-principe kwam zo naar voren als het meest kenmerkende van zo'n systeem. Na de tweede wereldoorlog hebben Algemene Systeemtheorie en Cybernetica elkaars uitbouw dan ook krachtig gestimuleerd. Vanuit de cybernetica ontwikkelde zich bovendien de bestudering van informatie en communicatie, onderzoeksgebieden, die ongedwongen als onderdelen van het veld van onderzoek van het systeem-denken kunnen worden opgevat.

III Systeem-denken in de psychiatrie

In vele wetenschappen heeft het woord 'systeem' intussen terminologisch vaste voet gekregen. De psychiatrie is hierbij niet achtergebleven en dit wekt uiteraard geen bevreemding, als men de grote problemen van de psychiatrie bekijkt tegen de achtergrond die hierboven geschetst is. Immers, de psychiatrie wordt steeds meer geconfronteerd met alleen interdisciplinair op te lossen problemen; met de noodzaak enerzijds de terreinen van de diverse relevante disciplines zo goed mogelijk af te bakenen en anderzijds aan de disciplines een gemeenschappelijk taalgebruik te verschaffen. Het object van onderzoek moet bovendien vrijwel altijd worden opgevat als een complexe samenhang van vele variabelen. Geen wonder, dat het denken in systemen binnen de psychiatrie als vanzelfsprekend toepassingen vindt. In twee toonaangevende Amerikaanse handboeken – nieuwste drukken – vindt men dan ook uitgebreide bijdragen van coryfeeën als Von Bertalanffy (6) en Miller (21). In vele boeken over gezinstherapie treft men wel een hoofdstuk 'systeemtheorie' aan. Terzijde zij hier opgemerkt, dat dit voornamelijk een Anglo-amerikaanse ontwikkeling is, die min of meer samenvalt met een toenemende belangstelling voor het begrip 'structuur' zoals dit op het continent, met name in Frankrijk, in het kader van het Strukturalisme is ontwikkeld. De problematiek rondom de begrippen 'structuur' en 'systeem' is eigenlijk in veel opzichten vergelijkbaar. De ontwikkeling van deze begrippen is gestart in verschillende wetenschappen: het 'systeembegrip' in de biologie, het 'structuurbegrip' in de taalkunde en later de culturele anthropologie. Wij zullen ons verder vooral met het begrip 'systeem' bezighouden.

IV Begrips-omschrijving

De vraag is nu: wat betekent het wanneer men zegt: 'Dit of dat is een systeem?' Wat voor voordeel biedt dit? Allereerst dient men zich af te vragen hoe men een systeem moet definiëren. Keuning (15) heeft een uitgebreid overzicht gegeven van diverse soorten definities. De moeilijkheid is namelijk, dat zo'n definitie in alle wetenschappen toepasbaar moet zijn, en tegelijk ook nog iets moet zeggen. Keuning komt dan tot de volgende definitie: 'Een systeem representeert een geheel als georganiseerde verzameling van onderling samenhangende componenten'. Hieruit volgt meteen, dat men systemen kan indelen naar hun wijze van organisatie. Deze definitie bevat overigens zeer veel dubbelzinnige elementen, die nauw samenhangen met de onuitgesproken filosofische apriori's van degene die haar hanteert. Ik zal er enige belangrijke, tot discussie aanleiding gevende, momenten van toelichten.

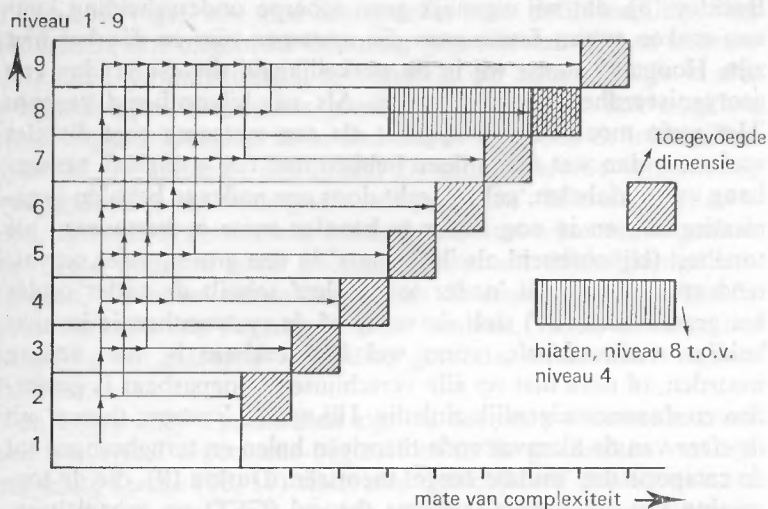
Von Bertalanffy's geschriften zijn als het ware doortrokken van een universeel organisatie-beginsel en in de geschriften van zijn volgeling Laszlo (18, 19) vindt men duidelijk een doorbraak naar een ontologisch gebruik van het systeembegrip: de werkelijkheid moet ten diepste opgevat worden als één groot systeem met talloze subsystemen. Met andere woorden, het denken in systeem wordt ontologisch gesanctioneerd. Het woord 'georganiseerd' uit de definitie kan zo haast een religieuze betekenis krijgen, en een Godsbewijs suggereren. Een veel bescheidener functie kent men het begrip 'systeem' toe als men het opvat als een methodologisch te verantwoorden instrument om georganiseerde complexiteit van gehelen zichtbaar te maken en te bestuderen. Dit komt overeen met wat Piaget (23) over het strukturalisme schrijft, namelijk: 'Het strukturalisme is een methode en geen doctrine'. Men kan er van uitgaan dat het irrelevant is om de vraag te stellen of systemen als zodanig in de werkelijkheid voorkomen, maar dat het denken vanuit systemen een waardevol instrument is om de werkelijkheid beter te leren kennen. Men kan uiteraard wel eisen stellen aan zo'n instrument. Iemand als Rapoport (24) stelt duidelijke eisen: alleen systemen die mathematisch beschrijfbaar zijn verdienen deze naam. De meeste auteurs die deze benadering voorstaan, gaan bovendien principieel axiomatisch te werk (Ashby, 4). Van meet af aan echter leek de vigerende mathematische benadering niet voldoende om alle, zich als zodanig presenterende universele wetmatigheden te kunnen omvatten. Boulding (7) en later Ackhoff (1) stonden een ruimere opvatting voor en benadrukten het belang van verbale, niet-geformaliseerde, modellen. Ackhoff (1) staat bovendien een ontwikkeling voor die door een wisselwerking van axiomatische en empirische benadering tot stand dient te komen.

V Systeemniveau's volgens Boulding

Het is echter duidelijk dat de verbale modellen van het systeemconcept heel wat vager zijn dan men zich zou wensen. Zo schrijft Buckley (8), dat wij eigenlijk geen scherpe onderscheiding kunnen maken tussen fenomenen die systemen zijn en die het niet zijn. Hooguit kunnen wij in de werkelijkheid diverse graden van georganiseerdheid onderscheiden. Als wij bijvoorbeeld zeggen: 'Het gezin moet worden opgevat als een systeem', zegt dit niet veel meer dan wat we te doen hebben met een complexe samenhang van variabelen, gekenmerkt door een nader te bepalen organisatiegraad en in nog nader te bepalen mate te bestuderen als totaliteit (bijvoorbeeld als 'black box' in een groter, meer omvattend systeem). In dit 'nader te bepalen' schuilt de adder onder het gras. Weick (27) stelt de vraag of de systeemtheorie in haar huidige, vaak verbale, vorm wel falsifieerbaar is, met andere woorden, of deze niet op alle verschijnselen toepasbaar is geworden en daarmee eigenlijk zinledig. Hij wil de 'systems theory' uit de sfeer van de alomvattende theorieën halen en terugbrengen tot de categorie der 'middle range' theorieën. Durkin (9), die de toepassing van de 'general systems theory' (GST) op groepstherapeutische fenomenen onderzocht, komt tot de conclusie, dat GST enige aanwijzingen geeft voor een nieuw model van de therapeutische groep, maar dat er teveel ontbreekt, dat de theorie té algemeen is, om er mee te kunnen volstaan.

Het is dan ook begrijpelijk, dat iemand als Boulding (7) in 1956 een artikel publiceerde, waarin hij voor dit probleem een benaderingswijze suggereerde, die wel complementair wordt genoemd. Enerzijds deelt hij met Von Bertalanffy de opvatting dat er vele wetenschappen met dezelfde probleemgebieden bezig zijn (bijvoorbeeld een fenomeen, aangeduid met een term als 'groei', of 'informatie' treft men als object van wetenschap in vele disciplines aan), maar anderzijds is hij van mening, dat een elkaar wederzijds verstaan niet mogelijk is zonder een coherent raamwerk, waarin het algemene systeemconcept als het ware gerelateerd wordt aan het niveau waarop een wetenschap zich beweegt. Hij komt tot de opstelling van een hiërarchie van systeemniveaus waarmee hij de diverse soorten systemen ordent uitsluitend naar de mate van complexiteit van hun organisatiestructuur. Boulding schetst hiertoe een struktuurbrengend raamwerk in de vorm van een hiërarchie van systemen, waarbinnen de onderscheiden wetenschappen tot een coherent geheel kunnen worden samengebracht. In deze hiërarchie worden negen systeemniveaus – te zien als empirische gebieden gerangschikt naar de mate van complexiteit – onderscheiden, te weten: statistische systemen, eenvoudig mechanische systemen, cybernetische systemen, open zichzelf handhavende systemen, genetisch sociale systemen, animale systemen, het menselijk individu als systeem, sociale systemen en transcendentale systemen. Een hiërarchisch hoger geplaatst systeem omvat kenmerken van lager geklassificeerde systemen, doch

wordt herkend door een toegevoegde dimensie waardoor het zich onderscheidt van lagere systeemniveaus. Schematisch als volgt weergegeven:

(Ontleend aan: D. Keuning, *Algemene Systeemtheorie, Systeembenadering en Organisatietheorie, Mab 49 (1975), 181-188*)

Bij deze hiërarchie moet worden opgemerkt, dat kennis omtrent lager geordende systemen van belang wordt geacht om de graad van ingewikkeldheid van hoger geordende systemen te leren doorgronden en om hiaten in daaraan te relateren kennisgebieden te localiseren.

Von Bertalanffy heeft in 1968 een vrijwel gelijke indeling gepresenteerd (15). Men moet deze niveaus niet te snel vereenzelvigen met 'de lagen' in de werkelijkheid, zoals die in vele filosofieën naar voren zijn gebracht. Er is een essentieel verschil. De diverse 'lagen' in de werkelijkheid worden vaak als onherleidbaar tot elkaar beschouwd, zij zijn kwalitatief verschillend, huiselijk gezegd: ze zijn niet echt verwant. Feitelijk denken vele hulpverleners op psychiatrisch gebied nog zo; het biologische denken is dan iets totaal anders dan het sociale. Het essentiële van de visie die in de conceptie der systeemniveaus is neergelegd is dat de systemen van het lagere niveau elementen worden van de systemen op het hogere niveau. Er is alleen een verschil in complexiteit van organisatie. Dit correspondeert geheel met de opvattingen van Piaget (23) als hij stelt: 'We constateren, dat elk niveau gekenmerkt wordt door een nieuwe coördinering van de elementen, die reeds door de processen van een vorig niveau geleverd waren, wel reeds als totaliteiten, maar dan toch van lager orde'. Men kan de indeling wat vereenvoudigen door een driedeling van systemen te maken zoals Buckley (8) deze geeft: de eerste drie niveaus van Boulding betreffen mechanische systemen, de volgende drie organische systemen, en de laatste drie z.g. complex-adaptieve sys-

temen, waaronder dus de mens, al of niet in groepen georganiseerd, gerekend wordt.

Boulding nu is van mening dat bruikbare theoretische modellen voor de hogere niveaus tot dusver hoogstens aan het vierde niveau zijn ontleend. Met andere woorden: men maakt gebruik van modellen ontleend aan mechanische of organistische systemen om complexe samenhangen op bijvoorbeeld sociaal niveau te bestuderen en om ze eventueel zo ook te kunnen beheersen. Om de ontoereikendheid van dergelijke modellen voor deze doeleinden te demonstreren, stelde Boulding kernachtig: 'Only God can make a tree'. Met andere woorden: wij bezitten nog geen exacte modellen voor de hogere systeemniveaus van Boulding, modellen die exact genoeg zijn om beheersingstechnieken die deze naam verdienen, op dergelijke niveaus uit te werken, modellen, die recht doen aan de complexiteit van de onderhavige systemen.

VI Het gezin als systeem

Het is wellicht nuttig een en ander nog wat gedetailleerder toe te lichten door wat langer stil te staan bij de betekenis van het door Buckley zo benadrukte onderscheid tussen organische en complex-adaptieve systemen. Typische voorbeelden van dergelijke systemen zijn respectievelijk het dierlijk organisme resp. het gezin. Beide kan men met het begrip 'systeem' benaderen, beide zijn immers te beschouwen als georganiseerde verzamelingen van onderling samenhangende componenten, waarbij men als componenten dan beschouwt resp. orgaan systemen en gezinsleden. De toepassing van de systeembenadering in de gezinstherapie, zoals die door gezinstherapeuten als Jackson, Haley en Weakland is ontwikkeld, is bijvoorbeeld lange tijd georiënteerd gebleven aan de door de bioloog Von Bertalanffy ontwikkelde theorie omtrent de open systemen. Uiteraard bedoelde Von Bertalanffy met deze theorie een interdisciplinair toepasbaar conceptueel kader te bieden, maar men krijgt bij een toepassing op sociale systemen vaak toch de indruk dat de biologische herkomst van de diverse concepten zich niet verloochent. Dit komt vooral tot uiting in de centrale plaats, die een begrip als homeostase inneemt in de theorie van de open systemen volgens Von Bertalanffy. Het gezin komt dan naar voren als een systeem dat er primair op gericht is om de status quo te handhaven en dat alle verstorende factoren door middel van min of meer stereotype interactiepatronen (zowel binnen als buiten het systeem) tracht te neutraliseren. De componenten van het systeem, dus de gezinsleden, lijken buiten het gezinsverband geen enkele betekenis te hebben; zij hangen zeer nauw met elkaar samen op een starre, weinig ruimte voor persoonlijke ontplooiing latende wijze. Zo schrijven bijvoorbeeld Van Veen en Van der Meulen (25): '... Wij kunnen het ook zo zeggen, dat de eenheden van een systeem elkaars variabelen zijn. Dit houdt in, dat een variabele op zichzelf *geen enkele* betekenis heeft' (cur-sivering v. Tilburg en Keuning). Inderdaad heeft een orgaan als

het hart buiten het organisme eigenlijk geen betekenis meer; het is bovendien ten dode opgeschreven.

De consequenties voor de hulpverlening vindt men terug in een zin bij van der Ven (26) (die zelf overigens een andere positie kiest dan die van de systeempuristen): 'De gezinstherapeut, die het gezin als een systeem benadert, vindt in de interactie tussen de gezinsleden het alfa en omega van zijn werken'. Nu is dit voorbeeld een complicerende factor, dat een dergelijke beschouwingwijze vooral gegroeid is in het contact met zeer pathologische gezinnen, die zich soms verbluffend goed laten beschrijven met behulp van een sterk organisch gekleurde systeembenadering. Het gevaar bestaat echter, dat men hieruit een algemene theorie over het gezin zou kunnen gaan afleiden, die geen recht doet aan de complexe organisatie van minder pathologische gezinnen, en die bovendien het inzicht in de werkelijke aard van de pathologie, en daarmee in de mogelijkheden tot hulpverlening blokkeert. In zijn meest recente bijdrage in Arieti's *American Handbook of Psychiatry* schrijft Von Bertalanffy (6) naar aanleiding van dit probleem, dat het homeostatische model zo toepasbaar is in de psychopathologie omdat de niet-homeostatische functies, zoals de creativiteit bijvoorbeeld, bij veel psychiatrische patiënten verdwenen zijn. Arieti (3) zelf spreekt bijvoorbeeld in het kader van de schizofrene patiënt over een progressieve teleologische regressie, die alleen nog beoogt het naakte bestaan te redden. Hier duikt het negatieve systeem op, dat wat ontbreekt, zoals dat in de gedachtengang van Rümke een belangrijke rol speelde. Negatief – in de zin van 'dat wat ontbreekt in een minder pathologisch gezin'.

Volgens Buckley (8) zijn de complexe adaptieve systemen veel meer op verandering gericht dan de organische systemen. De relaties tussen de delen van het systeem zijn flexibeler. De delen, oftewel componenten zélf, komen meer naar voren in hun vaak unieke betekenis voor het systeem. Met andere woorden, het is dan belangrijk ook aandacht te schenken aan het individuele lid van het gezin. In dit verband is interessant de opvatting van Angyal (2) met betrekking tot de relatie tussen componenten en het systeem waartoe zij behoren kort weer te geven. Angyal gaat er van uit, dat elke component specifieke eigenschappen heeft, die tenminste voor een deel zullen uitmaken welke positie een component binnen een systeem heeft. Een en ander resulteert in de actuele positionele waarde van een component binnen een systeem. Een optimale situatie doet zich dan voor, als alle componenten op grond van hun relevante eigenschappen een optimale positionele waarde hebben bereikt. In dit verband is het instructief Keuning (15) te citeren, die schrijft: 'De mens is op grond van zijn eigenschappen in staat zelfstandig actie te ontplooiën op eigen doelstellingen. Wanneer op grond hiervan sprake is van een spanningsveld tussen optimale positionele waarde en de actuele positionele waarde van de componenten, mag dit spanningsveld in een organisatie-theorie niet worden genegeerd'. Hij stelt dat

men anders een reductionistische visie omtrent de mens hanteert; deze wordt dan gedegradeerd tot uitsluitend interessant te zijn als lid van een gezin. Men mag inderdaad een lid van een gezin als 'black box' beschouwen, met andere woorden, zijn individuele organisatie buiten beschouwing laten, en uitsluitend letten op de relatie tussen input en output van een systeem. Ik citeer dan graag van den Hoofdakker (13), die onlangs schreef: 'Maar geen fatsoenlijke gedragswetenschapper zal willen beweren dat de kennis van de systemen binnen de 'black box' geen bijdragen zouden kunnen leveren aan het begrip voor de input/output relaties van de black-box als geheel'.

VII Enige conclusies

Het is wellicht goed na deze uiteenzettingen enige conclusies samen te vatten. De oorspronkelijke opzet van de systeemtheorie om vooral via mathematische modellen de diverse systemen vast te leggen, werd door een aantal invloedrijke beoefenaars ervan, als Boulding en Von Bertalanffy, losgelaten en de noodzaak van verbale modellen werd erkend. Maar juist de verbale conceptuele modellen maken het begrip systeem en de daarbij gedachte eigenschappen poly-interpretabel en vaak afhankelijk van een bepaalde wetenschappelijke discipline, waardoor de interdisciplinaire toepasbaarheid in het gedrang komt.

Wat is het begrip systeem dan nog waard? Verschillen de diverse systemen niet méér, dan ze overeenkomsten bezitten? Wat zijn al die min of meer plausibele analogieën waard? Een ondubbelzinnige taal lijkt een eerste vereiste; de pogingen om mathematische modellen in te voeren in de gedragswetenschappen worden nog steeds voortgezet, en er is m.i. geen reden om aan toekomstige resultaten te twijfelen. Het zal echter een moeizame arbeid blijven, die voorlopig weinig spectaculaire resultaten heeft opgeleverd. Buiten de mathematische systeemtheorie kan men echter alleen van een systeembenadering spreken en het toepassen van het begrip systeem op een complex fenomeen lijkt voorlopig eerder een opgave, een afbakening van een probleemgebied, dan een oplossing. Instructief is in dit verband wat Piaget (23) schrijft over de formalisatie. Hij stelt, dat een structuur aanleiding moet kunnen geven tot formalisatie. Dit is echter pas de fase die volgt op de eerste fase, namelijk die van de ontdekking van de structuur als zodanig. Hij onderscheidt bovendien nog verschillende formalisatieniveaus. Het is duidelijk, dat ook hij echter de eis van voortgaande formalisatie stelt als een wetenschappelijke opgave.

De systeembenadering is in deze visie dan ook niet meer dan een eerste fase: het herkennen en zo goed mogelijk beschrijven van systemen of zo men wil, structuren. Pretentieuze termen als 'systeemtherapie' kunnen daarom beter achterwege blijven zolang de gesignaleerde onduidelijkheden en vaagheden nog hoogtij vieren in de systeembenadering. Het zou anderzijds te ver voeren om de

systembenadering op grond hiervan alle betekenis te ontzeggen voor de psychiatrie. Juist een zorgvuldige toepassing kan op zijn minst verhelderend werken. Hierover nog een paar opmerkingen.

VIII Diagnostiek

Allereerst iets over de diagnostiek. Miller (21), in zijn recente bijdrage over systeemtheorie in het *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, legt grote nadruk op de bepaling van het systeemniveau bij de diagnostiek van gedragsstoornissen met een open oriëntatie naar de componenten van het betreffende systeem, die op hun beurt weer als subsystemen moeten worden beschouwd, én naar het suprasysteem, dat het bestudeerde systeem omvat. De toepassing van de systembenadering impliceert een leren denken in complexe samenhangen, zowel horizontaal: op één niveau, als verticaal: tussen diverse systeemniveaus.

Lysloff (20) heeft zich moeite gegeven een op de systembenadering volgens Boulding gebaseerde opvatting omtrent het alcoholisme te ontwikkelen. Hij voert vooral een pleidooi voor een evenwichtige, alle systeemniveaus in de beschouwing betreffende opvatting. 'Maar dit is het oude liedje van de multidimensionale diagnostiek', zal men zeggen. Toch is er een duidelijk onderscheid. Peters (22) heeft dit nader aangegeven. De multidimensionale diagnostiek telt de diverse etiologische factoren als het ware op en ordent deze in een bundel van factoren naast elkaar, zonder de onderlinge samenhang der dimensies aan te geven. De systembenadering oftewel, in de terminologie van Peters, de structuralistische aanpak gaat verder: zij construeert een nosogenetisch systeem waarin alle factoren in hun organisatorische samenhang een plaats hebben. Nieuw is hierin dat elementen van diverse systeemniveaus in een netwerk zijn geordend en dat de pathogenese als gestructureerd proces duidelijker in het vizier komt. Deze aanpak vindt men eigenlijk ook bij van Dijk (10) die het blijven bestaan van een verslavingssyndroom heeft toegeschreven aan het opereren van vier vicieuze cirkels: de farmacologische, de cerebrale-ik verzwakkende, de psychische en de sociale vicieuze cirkel. Deze kringprocessen, op onderscheiden systeemniveaus beschrijfbaar, beïnvloeden elkaar echter wederzijds. Zij zijn te ordenen in een verslavingssysteem of verslavingsstructuur. De pathogenese geeft nu het ontstaan van dit systeem weer en van Dijk stelt dat de diverse factoren van meet af aan reeds intensief met elkaar samenhangen. De wederzijdse afhankelijkheid en beïnvloeding is er vanaf het eerste moment.

Dit model is wellicht ook vruchtbaar voor een doorlichting van het endogeniebeprip. Zogenaamd endogene psychosen worden wat hun pathogenese betreft, vermoedelijk meer dan welke gedragsstoornis ook, gekarakteriseerd door een zich ontwikkelende structuur, waarin biologische, psychologische en sociale factoren van meet af aan samenhangen. Kuilman (17) bedoelt vermoedelijk hetzelfde als hij schrijft dat bij endogene psychosen aanleg en

milieu tot een synthese komen in een dynamische constellatie van disposities die betrekking hebben op de psychofysische totaliteit van het individu.

IX Individu versus groep

Een tweede opmerking. Het is duidelijk dat vanuit de systeembenadering nimmer zo iets als een prioriteit van de groep ten opzichte van het individu in de hulpverlening kan worden geclaimd. Veeleer wordt duidelijk dat de begrippen 'groep' en 'individu' (tenslotte beide abstracties) verwijzen naar een eigen systeem-niveau. Von Bertalanffy (6) heeft steeds de nadruk gelegd op het feit dat de systeembenadering uitgaat van een visie, waarbij de persoonlijkheid wordt opgevat als een systeem dat beschreven moet worden als actief, niet robotmatig, en het tegenovergestelde van een door de omgeving geprogrammeerde stimulus-respons-machine. Gray (11) heeft beklemtoond dat de systeembenadering een diepe eerbied heeft voor het feit dat leven voorkomt in onderscheiden entiteiten of organismen. Hij stelt dat dit voor de psychiatrie een opvatting van het individu als een relatief onschendbare eenheid impliceert. Dit klinkt wat plechtig, maar men krijgt ook weleens de indruk dat, om met Huits (14) te spreken, de persoonsvariabele in de geestelijke gezondheidszorg met behulp van een slecht begrepen systeembenadering weggewerkt wordt. Anders gezegd: een klinisch psychiater hoeft zich niet te schamen individuele hulpverlening te bedrijven en als het moet kan hij zich ook nog verdedigen met de systeembenadering.

Literatuur

- 1 R. O. Ackoff, *Systems, Organisations and Interdisciplinary Research. General Systems* 5, 1-8 (1960).
- 2 A. Angyal, *Foundations for a Science of Personality*. Harvard University Press, New York, 1941.
- 3 S. Arieti, *Interpretation of Schizophrenia*. Second edition, Crosby Lockwood Staples, London, 1974.
- 4 R. W. Ashby, *Design for a brain*. Chapman and Hall Ltd., London, 1970.
- 5 L. von Bertalanffy, *General Systems Theory - A critical Review. General Systems*, Vol. 7, 1-20 (1962).
- 6 L. von Bertalanffy, *General System Theory and Psychiatry*. In: *American Handbook of Psychiatry*, Silvano Arieti (ed.), sec. ed., vol I. Basic Books, New York, 1974.
- 7 K. E. Boulding, *General Systems Theory: the Skeleton of Science. Management Science* 2, 197-208, (1956).
- 8 W. Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1967.
- 9 H. E. Durkin, *General Systems Theory and Group Therapy: an Introduction. Intern. Journ. of Group Psychother.* 22, 159-166 (1972).
- 10 W. K. van Dijk, *Complexity of the Dependence Problem*. In: *Biochemical and pharmacological aspects of dependence and reports on marihuana research*. H. M. van Praag (ed.), Bohn, Haarlem, 1972.

- 11 W. Gray, Bertalanffian Principles as a Basis for Humanistic Psychiatry. In: *The relevance of General Systems Theory*, E. Laszlo (ed.), Braziller, New York, 1972.
- 12 R. Grinker, Introduction to the second edition of: *Toward a Unified Theory of Human Behavior*. R. Grinker (ed.), Basic Books, New York, 1967.
- 13 R. H. van den Hoofdakker, Wie is van rede? *Tijdschrift voor Psychiatrie* 16, 58-85 (1974).
- 14 J. H. Huits, Op zoek naar de persoonsvariabele in de geestelijke volksgezondheid. *Maandblad voor de Geestelijke Volksgezondheid* 29, 1-20 (1974).
- 15 D. Keuning, *Algemene Systeem-theorie, systeembenadering en organisatie-theorie*. H. E. Stenfert Kroese b.v., Leiden, 1973.
- 16 Th. S. Kuhn, *De structuur van wetenschappelijke revoluties*. Boom, Meppel, 1972.
- 17 M. Kuilman, *Klinische en Psychopathologische beschouwingen over de endogenie*. De Tijdstroom, Lochem, 1971.
- 18 E. Laszlo, *The System View of the World*. Braziller, New York, 1972.
- 19 E. Laszlo, *Introduction to Systems Philosophy*. Harper Torch books, New York, 1972.
- 20 G. O. Lysloff, Semantic categories and Hierarchy of Systems: The concept of Chronic Alcoholism. *General Systems* 14, 17-22 (1969).
- 21 J. G. Miller, General Systems Theory. In: *Comprehensive Textbook of Psychiatrie*, sec. ed., vol. 1, ed. by A. M. Freedman e.a., William and Wilkins, Baltimore, 1975.
- 22 V. H. Peters, Strukturele Nosogenese. *Schweiz. Arch. f. Neurol. Neurochir. u. Psychiat.* 105, 369-378 (1969).
- 23 J. Piaget, *Strukturalisme*. Boom, Meppel, 1969.
- 24 A. Rapoport, Mathematical Aspects of General Systems Analysis. *General Systems* 9, 3-11 (1966).
- 25 C. J. F. v. d. Veen en J. C. v. d. Meulen, *Gezinsbehandeling, een oriëntatie*. N. Samson, Alphen a.d. Rijn, 1970.
- 26 P. v. d. Ven, *Gezinstherapie als agogische aktie*. Nelissen, Bloemendaal, 1973.
- 27 K. E. Weick, Middle Range Theories of Social Systems. *Behavioral Science* 19, 357-368 (1974).